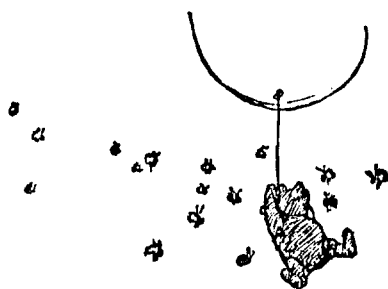

Om stavfejl og bier

Af Birgitte Jacobsen

Når folk hører, at jeg som lingvist arbejder med et projekt, hvor jeg analyserer stavfejl, ser de på mig med blikke, der udtrykker alt lige fra medlidenhed til tvivl om de nu også hørte rigtigt. Når jeg så oven i købet siger, at det er sjovt, så opgiver de fleste (»– hun er sandelig nøjsom . . .«), og skifter høfligt emne.

Nu er det lidt uheldigt, når man kalder det for forskning i stavfejl. Man kalder jo heller ikke forskning i børns modersmålstilegnelse for forskning i talefejl. Det, det drejer sig om i begge tilfælde er, at man ved at analysere børnenes fejl kan få indblik i deres sproglige udvikling, både den individuelle og den alment-menneskelige. Man kan se, at sprogtilegnelse ikke foregår tilfældigt, men systematisk. Der er nemlig system i børnenes fejl – eller rettere: i den måde, hvorpå børnenes sprog afviger fra voksensproget, som jeg hellere vil kalde det. Og sprogforskerne prøver at afdække de regler, som barnet anvender. Man kan se, hvorledes børnene hele tiden ændrer og tilpasser disse regler, indtil de stemmer overens med

reglerne i voksensproget, i modersmålet. Så siger vi voksne, at barnet »taler rent« og senere »grammatisk korrekt«. – En lignende udvikling foregår der, når barnet skal lære at stave. Også her kan en analyse af stavfejl give indblik i barnets strategier under indlæringen.

Stavfejl er altså ikke nødvendigvis udtryk for stavproblemer (eller for at elever er dumme!) Stavfejl er til dels udtryk for, at børnene skal afprøve systemet for at lære det.

Titelbilledet viser Peter Plys, da han hænger i en blå ballon for at narre bierne til at tro, han er en lille sky på den blå himmel – for så kan han måske komme hen og få fat i deres honning uden at de opdager det. – Det går nu ikke helt efter hensigten, og han må indrømme, mens han hænger dér med bierne svirrende om snuden, at »– man kan aldrig vide, hvad bier tænker. . .«

Præcis sådan er det at analysere stavfejl! Jeg føler mig i den grad som Peter Plys, når jeg sidder og prøver at finde en forklaring på, hvorfor børnene netop staver som de gør . . .

Fejltyper

En staveundersøgelse i grønlandsk er interessant af (mindst) to grunde. Dels fordi der har været en gennemgribende retskrivningsreform, og dels fordi de lange ord i sig selv er et spændende fænomen. – Den staveundersøgelse, som jeg netop har afsluttet (se litteraturfortegnelsen) er et pilotprojekt, en forundersøgelse. Den er derfor begrænset til skolebørn i Nuuk, (idet Central-Vestgrønlandsk jo er basis for retskrivningen). Der er mange spørgsmål, f. eks. hele dialektproblematikken, som ikke kan tages op i en forundersøgelse. En forundersøgelse skal netop danne grundlag for videre undersøgelser.

Formålet med denne staveundersøgelse er at give et overblik over og en analyse af de fejl, der rent faktisk forekommer i den nye retskrivning. Undersøgelsen er ikke ment som et indlæg for eller imod reformen, lige så lidt som den skal starte diskussionen igen.

Datamaterialet i min undersøgelse består af diktater fra 4. til 10. klasse, og omfatter 14.000 ord med 5.600 fejl.

Da talesproget gør brug af langt flere lydnuancer end der er bogstaver i alfabetet, bygger enhver retskrivning på nogle generalisationer. Og det kan næppe undgås, at retskrivningen visse steder må gå på kompromis med de overordnede principper, hvis f. eks. praktiske eller historiske hensyn vejer tungere. Disse forhold afgør, hvordan retskrivningen – som system – afspejler selve sproget – som system. Og de forhold må man have klarhed over for at kunne opstille en fejltypologi.

Når et grønlandsk barn skriver **tamamik* (tamarmik),¹ er det ikke af samme grund som når et dansk barn skriver *en lære* (en lærer). Ganske vist er der i begge tilfælde tale om et udeladt *r*. Men hvor forvekslingen af *-e/-er*-endelserne i dansk skyldes, at de udtales ens, så er fejl som **tamamik* led i et større fejlkompleks, der ikke har en simpel udtalemæssig forklaring. Til dette fejlkompleks hører mange forskellige fejltyper, som f. eks. **pujupoq* (pujorpoq), **iseppaq* (iserpoq), **angeqersaq* (angeqisoq). – Tilsvarende når et grønlandsk barn skriver **ungelappaq* (ungilappoq) og et dansk barn skriver **fesken* (fisken). Selv om der i begge tilfælde er tale om et *e*, der skulle have været et *i*, så har disse fejl forskellige forklaringer. Danske børns forveksling mellem *i* og *e* er forårsaget af en uoverensstemmelse mellem udtale og retskrivningsregler. Men grønlandske børns *i/e*-forvekslinger er parallelle med deres *u/o*-forvekslinger og skyldes, at retskrivningen overdifferentierer, det vil sige bruger flere bogstaver end strukturen kræver. (Som bekendt har grønlandsk kun tre betydningsadskillende vokaler, nemlig *i* og *a* og *u*. Brugen af bogstaverne *e* og *o* er bundet til *-r* og *-q*).

Når man opstiller en fejltypologi, må man således tage udgangspunkt i det pågældende sprogs struktur, man kan ikke uden videre overføre fejltyper fra sprog til sprog. Tilsyneladende ens fejl kan have forskellige forklaringer – og omvendt. Derudover er der også fejltyper, som er helt specielle for hvert enkelt sprog.

De fejl, de grønlandske børn laver i den nye retskrivning kan inddeles i tre grup-

per, ligesom stavfejl i alle andre sprog. Den første gruppe er fejl, der opstår, fordi visse fænomener i sproget er særligt vanskelige. Det er f. eks. det fænomen, at grønlandsk skelner mellem lange og korte lyde (*qiavog* betyder ikke det samme som *qiiavog*, og *maanga* er noget helt andet end *maannga*). I alle sprog med det fænomen (kaldet distinktiv kvantitet) er det et problem for børn at lære at stave, uanset om retskrivningen gør brug af accenttegn (som i den gamle retskrivning og i ungarsk ved vokalerne) eller af dobbeltbogstaver (som i den nye retskrivning og i finsk og i ungarsk ved konsonanterne) eller af noget helt tredje. I dansk, der jo kun skelner længde i vokalerne, må børnene oven i købet slås med nogle uhensigtsmæssige staveregler, idet forskellen mellem kort og lang vokal udtrykkes gennem antallet af konsonanter: *ruser* (med langt u) i modsætning til *russer* (med kort u). Dét er da unfair!

At distinktiv kvantitet altid giver staveproblemer hænger blandt andet sammen med, at lydlængde, det vil sige ordets *rytme*, er mere abstrakt end selve de enkelte lyde. I en fejl som **qasutiniik* (qassutiniik) er der jo gjort rede for selve *s-lyden*, det er rytmen, der er forkert.

Således forekommer der, som ventet, mange kvantitetsfejl, både fordoblingsfejl og forenklingsfejl, og der kan også være flere fejl i samme ord (rekorden er 5: **issumallioqutanaat* (isumallioqquanaat). Af mere typiske fejl kan nævnes: **meeqat* (meeqqat), **ujarananilu* (ujaraanilu), **issaruserluni* (isaruserluni), **alakarpaa* (alakarpaa), **mersulaqisumik* (mersullaqqisumik).

Den anden gruppe er de fejl, der opstår på grund af, at retskrivningen kan indeholde nogle kompromis'er, som nævnt. I grønlandsk er et sådant ortografisk kompromis det, at den s-lyd, som *t* har foran *i* (i de fleste grønlandske dialekter) den skrives i nogle tilfælde (nemlig ved lang konsonant: *nunatsinni*), men ikke i andre (nemlig ved kort konsonant: *atissat*). Det afstedkommer fejl som **nunatinni* såvel som **atsissat*.

Et andet ortografisk kompromis er det før omtalte, hvor der bruges 5 bogstaver til 3 vokaler. Af blandt andet historiske grunde bruger man også i den nye retskrivning bogstaverne *e* og *o* foran *r* og *q*, (hvad man ikke gør i Inuktitut i Canada eller i Iñupiaq i Alaska). Det afstedkommer en del forvekslingsfejl, hvor børnene skriver **natiq* (nateq), **nirrevik* (nerrivik), **ukiale-riirpormi* (ukialereerpormi), **anuri* (anori), **sulippot* (sulipput).

Endelig er der den gruppe fejl, der ofte kaldes sjuskefejl, og som kendes i alle sprog. Det er fejl som **kini* (kina) **suiseqaaq* (puiseqaaq), **nataaq* (nataar-naq). Den slags fejl er nu mere interessante end som så, de har en dybere psykologisk sammenhæng. De giver indblik i de processer, der foregår i hjernen, mens vi skriver eller taler. Men de fejl ligger uden for denne undersøgelses rammer.

Den fejltypologi, som jeg har opstillet for grønlandske stavfejl rummer 30 hovedtyper (med undertyper i alt 54). Fejltypologien er ikke et mål i sig selv, den er et middel til videre analyse. Fejltypologien bruges til at finde fejlmønstre med, f. eks. for de forskellige

aldersgrupper. Og som mønstrene ændrer sig, kan man få indblik i børnenes strategier og i indlæringspsykologiske processer. Man kan også vurdere hvilke fejl, der er mere alvorlige end andre, og som derfor kræver særlig opmærksomhed. Resultaterne af fejlanalyser kan således bruges i pædagogisk øjemed: til undervisningsplanlægning og til rettepraksis.

Fejlmønstre

Og hvilke mønstre tegner der sig så, hvad kan fejlene fortælle? Jeg må nøjes med nogle udpluk.

Hvad vokalforvekslingerne angår, så er størstedelen af fejlene som **manniqanngilaq* (manneqanngilaq), **pirnarpoq* (pernarpoq), **orsuqaqaaq* (orsoqaqaaq), **igavuuq* (igavooq), altså hvor der skrives *i* og *u* i stedet for *e* og *o*. Hvis fejlmønstret havde vist ligevægt mellem *i/u* og *e/o* fejl, altså omtrent lige så mange fejl som **mekesunngillat* (mikisunngillat) og **aputit* (aputit) hvor der skrives *e* og *o* forkert, så havde det været udtryk for ren forvirring. Men her, hvor der er overvægt af fejl med *i* og *u*, kan det tyde på, at børnene har en intuitiv fornemmelse af, at bogstaverne *e* og *o* kun er »til pynt«, og at de egentlige vokaler, det er *i* og *u*. Det er udtryk for en god sproglig erkendelse.

Hvad *-tsi*-fejlene angår, så er mønstret i starten præget af forvirring: der både indsættes og udelades *s* foran *i*: **atsissat*, (atissat) og **oqaatit* (oqaatsit). Men efterhånden vokser erkendelsen af, at *s* netop i *-tsi*-sekvensen snarere er udtryk for lang konsonant, således at fejl med

s-indsættelse **atsissat* forsvinder i takt med at eleverne generelt bliver bedre til at angive korrekt længde. Og nu begynder fejl som **masattinagit* (masatsinnagit) at dukke op, med fordoblet *t*, hvilket sker på bekostning af de simple fejl som **oqaatit*. Med *-tti*-formen er det klart, at eleverne udtrykker korrekt længde, og samtidig undlader de at skrive et bogstav, der i og for sig er overflødigt, fordi det er helt forudsigeligt, nemlig *s*-lyden foran *i*. – Disse mønstre tilsammen viser en meget sikker sproglig analyse.

Hvad kvantitetsfejl angår, så findes de på samtlige klassetrin, omend de ældste elever ikke laver så mange fejl som de yngre. Der er imidlertid en bestemt type, der er særlig interessant, fordi den viser, at problemet med kvantitet ikke bare mindskes, men også ændrer karakter. Det drejer sig om den type, hvor et ord indeholder både fordoblings- og forenklingsfejl: **kamissuani* (kammisua-ni) **taasa* (tassa), **inaassatit* (innassaatit). De er karakteristiske for de yngre elever, men aftager drastisk i hyppighed, og er yderst sjældne hos de ældste elever. De vidner om, at det er svært at tilordne det abstrakte begreb »ordets rytme« til bestemte bogstaver. Det er som om de mindre børn fordeler trækkene »lang« og »kort« lidt på må og få. Så »dobbelter« og »enkelter« kommer lidt hult til bulter – men meget ofte i det rigtige antal. Derimod er de større elevers kvantitetsfejl af en simplere type (groft sagt en form for »energibesparelse«), hvor det er klart, at det ikke længere er kvantitetsbegrebet *i sig selv*, der volder problemer.

Stik imod mine forventninger ser det ikke ud til, at lange ord i sig selv er sværere end korte ord. Det, der bestemmer et ords sværhedsgrad (fejlrisiko) er selve ordets struktur, ikke længden. Og det er heller ikke sådan, at der er flest fejl i slutningen af lange ord, fejlene er jævnt fordelt i ordet. – Men hele spørgsmålet om de lange grønlandske ord kræver nærmere undersøgelser, blandt andet nogle rent læse- og skrive-psykologiske: Hvordan man egentlig administrerer de meget lange ord, hvordan hjernen organiserer stoffet? (Man kan bl. a. undersøge, hvordan man snubler under oplæsning, og hvor øjnene og pennen gør pauser, når man læser og skriver. Disse oplysninger skal så sammenholdes med hvor der laves fejl og hvilke typer.).

Og hvor er så det sjove? – Ja, det er blandt andet, at der faktisk er så mange pudsige fejl, hvor man trækker på smilebåndet – og der er de helt vilde fejl, de utroligste stavemåder, hvor *min* fantasi kommer til kort over for børnenes!

Men det er nu først og fremmest det, at man næsten kan se de små unger for sig, når man sidder med deres hæfter. Nogle steder prenter de så fint, de kan – nogle steder jasker de af sted – nogle steder har de ikke hørt, hvad der blev sagt – nogle steder laver de små tegnninger – og nogle steder har de spildt eller fedtet til. Og når et særligt svært ord er fuldstændig udtværet i én stor fortvivlet visken ud og visken ud – da føler jeg med det arme barn.

Mit arbejdsværelse har været fyldt med liv, tro det eller ej.

Fra Tusarliviks billedarkiv.

Note:

1. Ord i kursiv med stjerne foran er eksempler på stavfejl. Den rigtige stavning står i parentes bagefter.

Litteraturhenviisning:

- Frith, Uta (udg.): »*Cognitive Processes in Spelling*.« Academic Press, London 1980. (560 sider).
- Holtved, Erik og Aage Bugge: »*Omkring den grønlandske retskrivning*.« Ministeriet for Grønland, København 1962. (122 sider).
- Jacobsen, Birgitte: »*Grønlandsk staveundersøgelse. Fejltyper og fejlmønstre i den nye retskrivning*.« Pilersuiffik, Nuuk. (Udkommer 1986). (Ca. 120 sider).
- Petersen, Robert: »*Rapport: Retskrivningsprøver*.« (Fotokopi). Ministeriet for Grønland, København 1970. (30 sider).
- Rischel, Jørgen: »*Bemærkninger til det af Landsrådets sprog- og retskrivningsudvalg udarbejdede forslag til en ny grønlandsk retskrivning*.« (Fotokopi). København 1972. (32 sider).